

Duch ve stroji: Fašistický reflex kapitalismu

Fašismus nebyl nikdy poražen – byl absorbován a přejmenován.

Úvod: Návrat známého stínu

Jak již víme, *kapitalismus* a *demokracie* jsou strukturálně neslučitelné - *kapitalismus* funguje jako hierarchie nátlaku poháněná *nedostatkem* a *nekonečným růstem*, zatímco *demokracie* závisí na rovnosti, transparentnosti, rovnováze a spolupráci. Závěr je, že s rostoucím tržním fundamentalismem se inherentní autoritářská dynamika *kapitalismu* vyvíjí směrem k *fašismu* – pokud vědomě nenahradíme *tržní ekonomiku* novým, udržitelným a kooperativním ekonomickým řádem. Zde se podíváme na širší historický pohled, abychom sledovali opakující se vzorec fašistického vývoje jako reakci na *tržní ekonomiku*.

Fašismus je často připomínán jako historická anomálie – noční můra z počátku 20. století, kterou uhasila druhá světová válka. Realita je však mnohem znepokojivější. *Fašismus* nebyl cizím vpádem do modernity, ale systémový důsledek kapitalistické krize – mutace průmyslového nacionalismu reagující na sociální nespokojenost a vnímanou hrozbu *socialismu*. *Socialismus*, jak je třeba objasnit, není inferenční ideologie ani definovaná ekonomická struktura, ale spíše referenční reakce zrozená z opovržení *tržní ekonomikou* – tedy opovržení samotným *kapitalismem*.

Dnes se, s prohlubováním ekonomické nerovnosti a rostoucí globální nestabilitou, znovu objevují tytéž emocionální a strukturální prvky, které kdysi vedly k *fašismu*. Rétorika se sice mohla změnit – uniformy nahradily obleky, demonstrace sociální média, ale psychologický a politický mechanismus zůstává stejný. *Fašismus* není jen historická ideologie; je to opakující se sociální reflex, obranná formace moci, když prvky *demokracie* a rovnosti začínají zpochybňovat zakořeněné privilegia.

Abychom pochopili proč, musíme se podívat nejen na to, co *fašismus* byl, ale i na to, co dělal a jaké podmínky mu umožnily vzniknout, prosperovat a transformovat se do nových forem.

Zrod fašismu: Zraněná modernita Itálie

Když Benito Mussolini v roce 1919 založil *Fasci Italiani di Combattimento* (Italské bojové oddíly nebo Italské bojové ligy), Itálie byla rozbitou zemí. První světová válka zničila její ekonomiku i psychiku. Přestože byli Italové na straně vítězů, cítili se podvedeni Versailleskou smlouvou. Inflation prudce vzrostla, nezaměstnanost se rozšířila a vracející se vojáci se ocitli v politické krajině balancující mezi anarchií a revolucí.

V továrnách a na polích se rozmáhala socialistická a anarchistická hnutí. Stávky paralyzovaly průmysl, rolníci okupovali půdu a dělníci inspirovaní ruskou revolucí požadovali kolektivní vlastnictví. Pro majetné třídy to vypadalo jako existenční hrozba. Mussolini – kdysi sám přední socialista – viděl příležitost. Poté, co se rozešel se Socialistickou stranou kvůli své podpoře vstupu Itálie do války, nyní proměnil nacionalismus v revoluční krédo. Jeho hnutí kombinovalo emocionální přitažlivost masové politiky *socialismu* s reakční obranou majetku. *Černé košile* útočily na odborové síně, pálily socialistické noviny a terorizovaly rolnické organizace – to vše pod praporem záchrany Itálie před „bolševismem“.

Vládnoucí elita obávající se třídního boje přimhouřila oči. Takzvaný *Pochod na Řím* v roce 1922 – spíše teatrální než vojensky rozhodující – přesvědčil krále Viktora Emanuela III., aby jmenoval Mussoliniho premiérem. Křehká demokracie, neschopná potlačit sociální nepokoje ani úzkost elit, předala moc demagogovi, který sliboval řád, hrdost a jednotu.

Od hnutí k režimu: Vznik totalitního mýtu

Jakmile se Mussolini dostal k moci, proměnil „fašismus“ z názvu násilného pouličního hnutí v ideologický ústřední bod italského státu. Samotné slovo – odvozené z *fascēs*, římského svazku prutů a sekery symbolizujícího autoritu – se stalo posvátným národním symbolem.

Většina Italů zpočátku doopravdy nechápala, co *fašismus* znamená. Byla to spíše doktrína než nálada – antiliberální, antisocialistická, antiparlamentní. Mussoliniho genialita však spočívala v tom, že tuto náladu proměnil v mýtus. Prostřednictvím neúnavné propagandy – průvodů, architektury, mládežnických organizací, kina a kultu *Il Duce* – se *fašismus* stal symbolem samotné Itálie.

Fašistické poselství bylo svůdně jednoduché – demokracie byla slabá, rozdělení bylo zradou a budoucnost vyžadovala jednotu pod jednou vůlí. Individuální svoboda byla nově definována jako poslušnost národu. Složitost sociálního konfliktu byla nahrazena emocionální jasností – světem vlastenců versus zrádců.

Do roku 1925 Mussolini rozložil ústavní systém. Opoziční strany byly zakázány, tisk cenzurován a politický disent se stal zločinem. Veřejné nadšení pro *fašismus*, kdysi nerovnoměrné, bylo nyní vytvářeno prostřednictvím podívané a strachu. Italové se naučili jásat „Chceme fašismus!“ ne proto, že by tomu rozuměli, ale proto, že toto spojení bylo předefinováno tak, aby znamenalo řád, stabilitu a sounáležitost.

Fašismus a kapitalismus: Iluze „třetí cesty“

Mussolini tvrdil, že *fašismus* je „*třetí cesta*“ mezi kapitalismem a socialismem – systém zvaný *korporatismus*, v němž by dělníci a zaměstnavatelé údajně spolupracovali pod

státním dohledem pro společné dobro. Ve skutečnosti byla tato „spolupráce“ eufemismem pro kontrolu.

Nezávislé odbory byly zakázány, stávky postaveny mimo zákon a kolektivní vyjednávání nahrazeno státem jmenovanými podnikovými radami. Zatímco fašistická rétorika odsuzovala *plutokracii*, soukromé vlastnictví průmyslu zůstalo nedotčeno. Průmyslová politika režimu – masivní veřejné práce, znovuvybrojování a ekonomická soběstačnost – obohacovala podnikatelské elity a zároveň potlačovala pracovní práva.

Korporativismus tak fungoval jako to, co někteří mohou kvalifikovat jako autoritářský *kapitalismus* – stát řídil ekonomiku nikoli za účelem přerozdělování bohatství, ale za účelem zajištění zisků a národní expanze. *Fašismus* rétoricky podřizoval kapitál státu, ale v praxi chránil kapitalistický řád před demokratickými výzvami a zdůrazňoval hierarchickou moc.

Toto uspořádání nebylo náhodné. *Fašismus* vznikl právě v době, kdy liberálnější *kapitalismus* ztrácel legitimitu. Ve 20. a 30. letech 20. století, kdy se prohlubovala globální deprese, průmyslníci v celé Evropě a Latinské Americe s obdivem hleděli na Itálii a Německo, kde „silná vláda“ údajně obnovila stabilitu. Skutečným úspěchem *fašismu* – pro ty, kteří byli u moci – nebyla efektivita, ale bezpečnost. *Fašismus* zrušil hrozbu *socialismu* (tedy protikapitalistické organizace), aniž by zrušil soukromé bohatství.

Ideologické jádro: Jednota skrze vyloučení

Pod svými rozpory měl *fašismus* soudržnou psychologickou logiku. Sliboval vyřešit úzkosti modernity – ekonomickou nejistotu, kulturní fragmentaci a morální nejistotu – prostřednictvím *identity*.

Fašismus učil, že jedinec je bez národa bezvýznamný a že národ je čistý pouze tehdy, je-li očištěn od vnitřních nepřátel. V Itálii to nabralo podobu agresivního nacionalismu a později antisemitské politiky v souladu s nacistickým Německem. V Německu se to stalo genocidním *rasismem*.

Tento emocionální mechanismus – *jednota skrze vyloučení* – je klíčový pro pochopení trvalé přitažlivosti *fašismu*. Směřuje legitimní utrpení a zmatek od systémové kritiky (selhání kapitalismu) k symbolickým nepřátelům – imigrantům, menšinám, intelektuálům nebo „politické levici“. Mimochodem, tento mechanismus je téměř dokonalým obrazem vyvíjející se politické situace ve Spojených státech.

Tím, že *fašismus* přeznačuje sociální hněv na národní hrdost, transformuje třídní konflikt v morální křížovou výpravu. Dává zoufalství smysl – a odvádí pozornost od struktur, které ho způsobily.

Fašismus jako systémový reflex

Fašismus nevznikl mimo kapitalismus, ale uvnitř něj jako forma krizového řízení. Kdykoli rozpory kapitalistické společnosti – nerovnost, nadprodukce, zhoršování životního prostředí, masová nezaměstnanost – začnou ohrožovat zájmy elit, je na výběr:

- Reforma prostřednictvím přerozdělení a demokratizace, nebo
- Represe prostřednictvím nacionalismu, militarismu a autoritářské jednoty.

Fašismus je represivní cesta – fúze státní a korporátní moci, která zachovává hierarchii pod iluzí kolektivního osudu.

Němečtí průmyslníci, kteří podporovali Hitlera, to dobře chápali. Zatímco fašistické režimy hovořily o „lidových komunitách“, jejich politika drtila dělnická hnutí, privatizovala průmysl a garantovala zisky prostřednictvím válečné výroby. Totéž platilo pro Mussoliniho Itálii, Francovo Španělsko a později Pinochetovu Chile – každý případ zahalený do vlasteneckého jazyka, každý sloužil ke stabilizaci *kapitalismu* prostřednictvím násilí.

Kauzalita *fašismu* tedy není primárně *ideologická*, ale *systémová*. Objevuje se tehdy, když liberální instituce již nedokážou sladit sociální požadavky s kapitalistickými imperativy – když *demokracie* ohrožuje *vlastnictví*. Jak popsal nacismus politický teoretik Franz Neumann, je to „diktatura monopolního kapitalismu v rozkladu“.

Kulturní a psychologické základy

Fašismus čerpá svou sílu také z hlubších kulturních a psychologických zdrojů. Vzkvétá v dobách nejistoty, kdy se lidé cítí bezmocní uprostřed rychlých změn.

Mussolini i Hitler se povznesli v dobách masového vysídlování – industrializace převrátila venkovský život, první světová válka zničila víru v pokrok a ekonomická nestabilita narušila důvěru v liberální sliby. *Fašismus* zaplnil prázdnotu mýtem – mýtem znovuzrozeného národa vedeného osudem.

Tato emocionální architektura se v čase opakuje:

- Strach z nepořádku se transformuje na touhu po *silné autoritě*.
- Ztráta identity se transformuje v *nacionalismus*.
- Vnímané národní nebo ekonomické ponížení se transformuje na *morální vztek*.

Jak později poznamenal sociolog Theodor Adorno, *fašismus* nabízí „psychologickou kompenzaci za objektivní bezmocnost“. Proměňuje úzkost v sounáležitost, zoufalství v agresi, individualitu v poslušnost.

Proto se *fašismus* může znovu objevit v různých ideologických podobách – pravicovém populismu, náboženském nacionalismu nebo techno-autoritářském hnutí – kdykoli společnost ztratí víru v možnost racionální, demokratické změny.

Moderní ozvěna: Neofašismus a tržní autoritářství

V 21. století se *fašismus* zřídka nazývá svým jménem. Ani nemusí. Strukturální tendence, které ztělesňoval – nacionalismus, fúze korporátního státu, pohrdání disentem a mytická politika identity – se znovu objevily v jemnějších podobách.

Po celém světě se na pozadí ekonomické nejistoty a sociální fragmentace zrodila autoritářská hnutí. Vzhledem k tomu, že neoliberální globalizace prohlubuje nerovnost, elity se opět uchylují k nacionalismu, aby stabilizovaly nespokojenost. Populističtí vůdci slibují ochranu „obyčejných lidí“ a zároveň prosazují politiku sloužící bohatství a moci.

Antisocialistická rétorika opět dominuje politickému diskurzu. Snahy o regulaci korporací, rozšíření zdravotní péče nebo řešení klimatických změn jsou zesměšňovány jako „marxistické“, „radikální“ nebo „neamerické“. Opakuje se stejný scénář – strach z kolektivní reformy je přetvářen v obranu svobody.

Mezitím korporace mají bezprecedentní vliv na média, dohled a správu věcí veřejných – čímž se stírá hranice mezi soukromou a veřejnou mocí. Miliardáři se množí. Algoritmy sociálních médií zesilují pobouření a polarizaci, zatímco státy rozšiřují policejní dohled ve jménu bezpečnosti. Nesouhlas se kriminalizuje; pravda se stává dobrovolnou.

V tomto prostředí nepotřebují duchovní potomci *fašismu* uniformu ani salutování. Spíše fungují prostřednictvím kultury než převratů, normalizují hierarchii, konformitu a hledání obětních beránků pod rouškou *demokracie*.

Výsledek je však stejný – upevnění ekonomické moci, zničení sociální solidarity a neutralizace demokratické vůle.

Kauzalita fašismu: ekonomická, politická a psychologická

Stručně řečeno, kauzalitu fašismu lze chápat prostřednictvím tří vzájemně propojených dimenzí:

1. Ekonomická kauzalita – obrana kapitálu během systémové krize. Fašismus vzniká, když se vládnoucí elity obávají „socialistické“ transformace. *Fašismus* stabilizuje *kapitalismus* prostřednictvím státní kontroly, militarizace a potlačování práce.
2. Politická kauzalita – rozpad liberální demokracie. Když instituce ztrácejí legitimitu a nedokážou zajistit sociální stabilitu, stává se populistické autoritářství přitažlivým. *Fašismus* slibuje akci místo deliberace, jednotu místo debaty, mýtus místo složitosti.

3. Psychologická kauzalita – masová přitažlivost sounáležitosti a jistoty. V době odcizení a úzkosti nabízí *fašismus* emocionální význam. Transformuje osobní nejistotu v kolektivní účel a zoufalství usměřňuje v poslušnost a nenávisť.

Tyto síly společně vysvětlují, proč *fašismus* není jen *ideologií*, ale opakující se *sociální patologií* – vzorcem, který se znovu objevuje vždy, když *demokracie* nedokáže vyvážit svobodu se spravedlností.

Poučení: Bdělost a systémová změna

Pokud kořen *fašismu* spočívá v rozporech *kapitalismu*, pak zabránění jeho znovuzrození vyžaduje více než jen morální odsouzení. Vyžaduje *strukturální transformaci*.

Po druhé světové válce se mnozí domnívali, že *fašismus* byl navždy poražen. Přesto neoliberální globalizace během několika desetiletí oživila tytéž nerovnováhy – nerovnost, odcizení a nejistotu – které mu daly zrod. Bez *ekonomické demokracie* se *politická demokracie* stává křehkou. Obrana proti *fašismu* proto znamená řešit příčiny, nikoli pouze symptomy:

- Budování ekonomických systémů, které upřednostňují veřejný blahobyt před ziskem.
- Obnovení důvěry v demokratickou účast prostřednictvím transparentnosti a posílení postavení občanů.
- Pěstování kultury kritického myšlení, empatie a historického povědomí.

Fašismus se živí zoufalstvím a zmateností. Umírá v prostředí spravedlnosti a smyslu.

Závěr: Duch ve stroji

Fašismus nebyl úchylkou 20. století; byl jeho logickým vyvrcholením – bodem, ve kterém se *průmyslový kapitalismus*, tváří v tvář povstání, spojil se státem, aby se zachoval. Výsledkem byla katastrofální válka a genocida, ale základní dynamika přežila.

Dnes, když lidstvo čelí ekologickému kolapsu, automatizaci a prohlubující se nerovnosti, se vrací staré pokušení – volání po „silném vedení“ a „národním obrození“. Jazyk je uhlazenější, obrazotvornost digitální, ale logika je stejná – potlačit disent, oslavovat trh a nazývat to svobodou.

Pokud historie nabízí jediné ponaučení, pak toto: Když se mainstreamová společnost odmítá posunout směrem k demokratičtější ekonomice a menšinová hnutí požadující takové změny nabývají na síle, systém reaguje. Jak se tržně zakořeněné krize nerovnosti, ekologického kolapsu a koncentrované moci zintenzivňují, politický řád se přiklání k autoritářství, aby se zachoval.

Protilékem není nostalgie ani centrismus, ale odvaha – odvaha představit si a vybudovat nové systémy spolupráce, rovnosti a sdílené správy, které odstraní materiální a strukturální podmínky, na nichž *fašismus* vzkvétá.

Fašismus nikdy nebyl jen o Mussolinim nebo Hitlerovi. Byl o neschopnosti civilizace čelit vlastním ekonomickým rozporům – selhání, které přetrvává. Výzvou našeho století je rozpoznat tento vzorec dostatečně včas, abychom ho mohli prolomit. To vyžaduje přijetí zdánlivě paradoxního principu: Musíme navrhnout nový způsob socioekonomické organizace, který v sobě neobsahuje latentní, sebezáchovný potenciál *fašismu* – jak to činí *tržní kapitalismus*.

Strategie spočívá v budování nového způsobu života zevnitř, bez předpokladu, že smysluplná změna musí přijít odvoláním se na stávající moc nebo modifikací starých institucí. Musí být vytvořena paralelní cesta – taková, která přesahuje všechny tradiční přístupy k politice a aktivismu. Dokud nezačne tento proces zásadní socioekonomické evoluce, nemůže existovat žádný racionální základ pro optimismus.